

A Szent László-ének „eredetiségének” kérdése, európai kontextusból megvizsgálva

Gerézdi Rabán 1962-es könyvében megjegyzi, hogy „Nincs még középkori versünk mellyel annyian és annyit foglalkoztak volna, mint a *László-ének*kel”.¹ A *Szent László-ének*, avagy a „Salve benigne rex ladislai” kezdetű vers, a középkori magyar nyelvű szövegek között ritka és örömteli kivétel: két kéziratban is fennmaradt.² Bár Gerézdi Rabán a Gyöngyösi kódex szövegét vélte primernek, a szakirodalom ma már megegyezik abban, hogy a Peer hogy a Gyöngyösi-kódex elé kötött első levélen található 18 verspár, valószínűleg az 1480-as években lett lejegyezve, a Peer-kódex 154. lapjának hátoldalán „Salve benigne rex ladislai” sorral kezdődő sorokat viszont 1526-ban jegyezheték le.³ Egyetértés tárgyát képezi az is, hogy a két fennmaradt forrás egyazon szövegnek két változata.⁴ (A szöveg főbb kérdései körül azonban a tudományos vita még folyik; különösen a kéziratok kétnyelvű mivolta körül, azaz a magyar és a latin szöveg keletkezésének sorrendjét és kapcsolatát vitatják. Gerézdi Rabán egyrészt elkészít egy szövegkiadást, másrészt ismerteti a 20. században megtörtént tudományos diskurzust a *László-ének* szövegei körül, melyeknek túlnyomó része a fenti „eredetiség” kérdéskörével foglalkozik. Ezen tanulmány célja az eredetiség továbbra is vitás kérdésének megvizsgálása, és egy új szempont biztosítása. E kutatás Bartók Zsófia Ágnes és Bognár Péter, Horváth Iván, Vekerdi József nyomdokaiban elindulva, a szimultán kompozíció elméletét kívánja megvizsgálni és remélhetőleg alátámasztani.⁵ A fennmaradt két kéziratban, ám igazi kortársai; sok aspektusukban hasonló, és kifejezetten kétnyelvű 15. századi vers kézírataink nincsenek. Ezért a *László-ének*-kel minél több tematikus, formai és kontextuális jellemzőben megegyező, vernakuláris és latin nyelvet tartalmazó éneknek vizsgálnám meg „eredetiségét” azaz kétnyelvűségének pontos létrejöttét.

Az Eredetiségi Vita áttekintése, Gerézdi után

1962 óta több mint fél évszázad telt el, s a *Szent László-ének* eredetisége továbbra is tudományos figyelem tárgyát képezi, azaz Gerézdi „vitaindítója” némileg sikeres volt. Lázs Sándor 2015-ös cikke mely szintén áttekinti a kritikai vitát, újfent ismerteti a latin és a magyar eredetiség oldalán felsorakozó kutatókat.⁶ Kihangsúlyozza Vekerdi, akinek a hozzájárulását a *Szent László-ének*

¹ Gerézdi Rabán, *A magyar világi líra kezdetei*, Bp., 1962 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 7), 135;

² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Budapest (Magyarország), K 39, Gyöngyösi-kódex, f. 4r. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (Magyarország); MNy 12, Peer-kódex, f. 154v.

³ VEKERDI József, *A Szent László-énekhez = Irodalomtörténeti Közlemények*, 76(1972), 133. Vekerdi 1526-ot mint „terminus ante quem” határozza meg, azaz ennél korábban is lejegyezheték, viszont 1526 után Vekerdi szerint nem.

⁴ HORVÁTH Iván, *Szent László-ének – Salve benigne rex Ladislai = „Látjátok feleim”, Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28., szerk. Madas Edit, Bp., OSZK, 2009, 143-148.*

⁵ BARTÓK Zsófia Ágnes–BOGNÁR Péter 2017. De Sancto Ladislao: The Genres of the Two Variants In: *The Poetics of Multilingualism: La Poétique du plurilinguisme*, szerk. Patrizia Noel Aziz Hanna, Seláf Levente. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge. 7–21.

HORVÁTH, Iván (2013), *De Sancto Ladislao: 1464: Mátyás kancelláriai reformaja* [De Sancto Ladislao: 1464: Matthias's reform of the chancellery]. (<http://villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12373>; 18 August 2014.)

VEKERDI József 1979. Szent László-ének. In: *A régi magyar vers*. Szerk. Komlós Tibor. Akadémiai kiadó, Budapest. 11-21.

VEKERDI 1972, i.m. 133–145.

⁶ LÁZS 2015 i. m. 238. Lázs Sándor, *Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban, Függelékül a Szent László-ének kétnyelvűségéhez és használatához = Magyar Könyvszemle*, 127(2011), 443.

kutatástörténetéhez tényleges áttörésnek nevezhetjük. Vekerdi József felismerését, miszerint a latin és magyar szövegek szimultán jöttek létre, 1972-ben és 1979-ben publikálta. (Vekerdi 1972; Vekerdi 1979) *A régi magyar vers* releváns részében Vekerdi megemlíti az eredetiség körülött folyó vitát (15), de ezek után figyelmét először a vers műfaj története felé fordítja, majd ennek a kérdésnek a vizsgálata részeként a versforma felé.

Itt fontos megjegyezni viszont, hogy már Vekerdi is kifejezi a szükségét egy új szövegátíratnak a Gerézdi Rabán szövegében jelenlévő sajtóhibák miatt; ezen hibákhoz korrekciókat is ajánl, lábjegyzetben. (Vekerdi 1972: 134) Ezen kívül *A régi magyar vers* c. kötet elején Vekerdi József saját átíratát találhatók. (11–14) A villanyспенót új kiadásában Horváth Iván megjelenés előtt álló kéziratából vett részletet publikál Bognár Ivánnal közösen, melyben a két kézirat szövegeit vizsgálja textológiai szempontból, és magát a *Szent László-éneket* is közli saját szerkesztésében. (Horváth 2021) Horváth Iván táblázatban jeleníti meg azt, hogy melyik szövegváltozatot tekinti helyesnek minden egyes sorban. A szöveg ezen az igen elaborált apparátuson kívül tradicionálisabb kritikai apparátussal és jegyzetekkel is el van látva. A szignifikáns különbség Horváth és Vekerdi szövegátíratjai között a kritikai apparátus teljes hiánya a Vekerdi-átíratban. Amit Horváth Iván erősen kiemel, az a másolási tollhibák gyakori előfordulása a latin sorokban. Viszont ezt nem tekinti meglepőnek, ugyanis a Peer-kódex és a Gyöngyösi-kódex szövegváltozata is másolat, azaz nem a szerző saját kezével írt szöveg. Mind ő, mind Vekerdi kiemelik, hogy a Gyöngyösi-kódex szövegváltozata nem másolata a Peer-kódex szövegének, sőt, hogy genealógiai szempontból igen távol esnek egymástól. (Horváth 2021, Vekerdi 1972) Ezen kívül a Peer-kódex szövegváltozatában a szövegromlás evidenciája olyan mértékű, hogy Vekerdi szerint nem lehetett az autográf szöveg az mintája. (1972: 134) Bár jelen dolgozatnak nem a korabeli recepció vizsgálata a célja, a két igen messzi szövegváltozat megtelezése a szövegnek az elterjedt mivoltát jelzi. Ha két távoli rokon maradt ránk a családfából, akkor a családfa, azaz a kéziratok száma, jelentős lehetett. Ezen kívül a két szövegváltozatban a magyar versszakok közötti egy versszakos átfedést mind Vekerdi, mind Horváth Iván a scriptor előzetes ismereteire vezetik vissza, a szöveg tehát elterjedt lehetett szálahagyomány útján is. (Vekerdi 1972: 135; Horváth)

Vekerdi analízisével kapcsolatban felmerül néhány kérdés. Először is, Vekerdi meg van győződve arról, hogy a *Szent László-ének* világi műfajú. (Vekerdi 1972: 17) „Ezzel az eljárással egyedül áll a magyarországi latin irodalomban, de a nyugati latin költészetben is csak elvétve találkozunk hasonló fokú önállósággal.” (17) Ezt követően nem oszt meg velünk összehasonlítási alapként eltérő nyugati latin verseket.

Egy dolog bizonyos Vekerdi ritmikus analíziséből; aki a *Salve benigne Rex ladislai*-t (azaz a latin szöveget) alkotta, egy olyan világban élt, ahol felező tízes verselés vette őt körül. Avagy természetes volt számára latinul felező tízesben írni. Ez a felező tízes verselés igen valószínű, hogy vernakuláris, azaz magyar nyelven történt, mert felező tízes verselésre latinul nincs sok példánk.⁸ Irodalomtörténetében Pintér Jenő a László-éneket sorolja fel példának: „Tízes felezéssel: a latin Sapphikus eredetű tízszótagú verssor mintájára. Sormetszete az ötödik szótag után: 5/5. A magyarban nincs időmértékes lejtése a soroknak. Ilyen latin szöveg után készült például a Szent László királyról szóló ének magyar verses szövege”.⁹ Ezzel az állítással többek között az a probléma, hogy még a kis szapphói sor is 11 szótagos, és hogy cezúra általában nincs benne. A hosszabb Szapphói sorban van cezúra az ötödik szótag után, ám ezután még 10 szótag következik, melyet nem lehet felezni. Bár elképzelhető, hogy a felező-tízes létrejötte összeköthető a szapphói

⁷ Répertoire de la poésie hongroise ancienne (a továbbiakban: RPHA), direction Iván HORVÁTH, Paris, Nouvel Objet, 1992, 1399. sz.;

⁸ SZEPES Erika-SZERDAHELYI István, Gondolat kiadó, Budapest, 1981.

⁹ PINTÉR, Jenő. A Magyar Irodalom Történetének Kézikönyve. Tudományos Rendszerezés Két Kötetben. Budapest, 1921, I. Arcanum < <https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepkorban-2/a-magyar-irodalom-a-xvi-szazad-elso-harmadaban-45A/a-kozepekori-magyar-verseles-56A/> > [Utolsó hozzáférés 10.11.2022]

sorral; latin nyelvű verset, amiben a tíz szótagos sor közepén van a cezúra nem igen találunk.¹⁰ A felező tízes verselés magyarul azért olyan effektív és esztétikus, mert a magyar egy azon kevés nyelvek közül, ahol fixen a szó elején található a hangsúly. Ez a latinban már egyáltalán nem jellemző, s így a felező tízes két taktusa nem jön létre. Ráadásul, bár ez a magyarra is jellemző, a latinban öt hosszú és öt rövid szótag között igen nagy időbeli eltérés lehet.

Még egy apró részlet, mely a latin szöveg szerzőjének magyar anyanyelvű mivolta mellett szól: a latinban néha nem jön ki az öt-öt szótag. Az első sorban Horvát Iván az „ae” második betűjét pöttyökkel látja el, azt jelezvén, hogy kivételesen nem diftongusról van szó.³

_ u u _ _ II _ u u _⁴
Salve benigne rex Ladislāe⁵

A felező tízes itt működik, abból a szempontból, hogy két részre van osztva a mondat, melyeknek hangsúlyos szótag áll az elején. A „rex”, azaz „király” ugyanis hosszú szótaggal ejtendő. Vekerdi megállapítása szerint a latin vers ritmusa felező tízes, azaz 5+5 szótagból álló sorok, félúton cezúrával, s minden negyedik sorban, a históriás énekekre emlékeztetve, 11 (5+6) szótaggal. (Vekerdi 1972: 17) A szövegben azonban vannak sorok, melyek nem követik ezt a paradigmát. Így a harmadik sor „regis regum gemma praeclara” (4+5), míg a tizedik sorban nem középre esik a cezúra: „Jesu Christi vestigia terens” (4+6).⁶ A 25. és 26. sor is 11 szótagból áll (5+6 és 5+6) „Tu nobis natus Polonico regno / caelitus datus praesagio magno”. A 33. sor „Tu cum esses tener aetate” kilenc (4+5) szótagból áll, a 34. sorban a cezúra holléte kérdéses, a kétszótagos „Bela” az egyébként is 11 szótagból álló sor közepén helyezkedik el. Az 58. sor „sacer clerus et plebs devota” kilenc szótagból áll, bár ezt inkább nehéz lenne bizonyítékként felhasználni, ugyanis a Gyöngyösi-kéziratban igen nehezen olvasható.¹¹ A következő sor (59.) 12 szótagból áll.⁷ A 66. sor szignifikánsan eltér a Peer-kódex és a Gyöngyösi-kódex szövegváltozatában, ám az előbbi 11, az utóbbi, melyet Horváth Iván alkalmaz, 12 szótagos.¹² A 67. sor „splendet ut sol, fulget ut aurum” kilenc szótagból áll (4+5), és a cezúra a negyedik szótag után helyezhető el. Horváth Iván ide egy vesszőt helyez el, a Peer-kódexben pedig ezen a ponton található a sormetszet. A 74. sor metszete szintén a negyedik szótag után ismerhető fel, míg a 75. sor tizenegy szótagból áll „tu aspectu desiderabilis / in verbis dulcis, tu sed manu fortis”. A 76. is tizenegy szótagos, de ezt így is váránk el, Vekerdi alapján, s eképpen a 84. sor 12 szótagja sem hat irregulárisan. A 91. sor „specie sola imperio dignus” megint 11 szótag, viszont a 92. versszakzáró sor tíz szótagból áll. A 97. sor kétszer öt szótag lenne a kézirat szerint, de Horváth Iván szerint a latin jelentés érdekében tollhibának minősül a „tu” szó. Nem tudhatjuk, hogy eredetileg hány szótagból álló sor lehetett az exemplumban. A 98. sornak 11 szótagja van: „et praedotavit gratiarum donis”. A 14. versszak teljesen prototipikus, akár a hetedik. Az eddigi versszakok közül még a harmadik versszakban van minden sorban öt-öt szótag, de ott az utolsó sorban is öt-öt szótag van. A 15. versszak második sora – „praeconisatam ab hominibus Christi” – 12 szótagból áll, míg a harmadik és negyedik sora kilenc-kilencből (114–116). A 122. sor 11 szótag, a 123. kilenc.⁸ A 17. versszak is prototipikus (129–132). A 137. sor 11 szótagos, és a 147. sorban a cezúra a negyedik szótag után található.

Nemcsak arról van szó, hogy az „5 szótag-5 szótag, közepén cezúra” szabályt igen sok kivétellel követi a latin szöveg vagy annak lejegyzője; ilyen sok kivétel társaságában nehéz megállapítani, hogy intencionálisan hosszabbak-e a versszakvégi negyedik sorok, melyek alapján Vekerdi a históriás énekekhez hasonlítja a ritmust.¹³ Ráadásul a negyedik sorra nem is minden esetben esik 11 szótag. Példának okáért a negyedik latin versszak végén a „nomine avi dictus Ladislaus” sor kiejtve tíz

¹⁰ NORBERG. Dag *An Introduction to the Study of Medieval Latin Versification*, Catholic University of America Press, 2012. 58-79.

¹¹ Peer-kódex: 158 rektó és verzó; vakamint HORVÁTH 2021 i.m.

¹² HORVÁTH 2021, i.m.

¹³ VEKERDI 1972, i.m. 17.

szótagból áll.⁹ A hetedik versszak végén kérdéses, hogy milyen sor található, az „ossa teguntur auro fulgenti” ugyanis csak akkor 11 szótag, ha az „auro”-ban az „a” és „u” hangot külön ejtjük. A nyolcadik versszak végén szintén, bár az 59. sor 12 szótagos, a 60. sor pedig tíz szótagból áll. Hasonlóan a „haud sat est visu te contemplari”, azaz a kilencedik versszak utolsó sora (69.) szintén 10 szótag. A nem meghosszabbított példák sem hiányoznak: a „corona sancta te rite cernit”, azaz a 92. sor, a tizenkettedik versszak végén, és a 100. sor: „legatum sibi Hunnicum regnum” a tizenharmadik sor végén. Attól, hogy egy szabályra sok kivétel van, még nem semmisül meg a szabály, ám a históriás énekekhez történő kapcsolódást Vekerdi részéről kevésbé meggyőzőnek vélhetjük, mint a felező-tízes jelenlétének megállapítását. Ez azért sajnálatos, mert 11 szótagos históriásénekeink vannak, Felmerül az a kérdés, hogy milyen írástudó lehetett az a személy, aki felező tízes metrumban kívánt latinul írni, és ezt ilyen sok kivétellel, ritmikai egyenletlenséggel valósította végül meg. Egy kézenfekvő válasz az lehet, hogy az illető magyar anyanyelvű volt.

Lázs Sándor stilisztikai szempontból hasonlíttja össze a latin és a magyar változatot. Véleménye szerint „a szerző és az átdolgozó azonossága igazolható lett volna annak bizonyításával, hogy a stilisztikai elemek mindkét változatban azonosan jelennek meg. Azonban ez az azonosság hiányzik, holott ezeknek a retorikai elemeknek a visszaadása joggal elvárható lett volna a feltételezett azonos szerző-fordítótól, hiszen ezek a stilisztikai eszközök a magyar folklórban is jelen vannak”.¹⁴ A stilisztikai eltérést különösen a kiazmosos szerkezetek hiányában elemzi. Lázs szórványemlékek jelenlétére bukkan magában a latin szövegben is; egyrészt a „bator” másrészt a „wiscitas” (ez Lázs átírat) melyet a „huszita” kifejezéssel azonosított Gerézdi Rabán és Horváth Iván, majd pedig Lázs is.¹⁵ Ezt a kifejezést Lázs szerint a másoló viszont nem tudja azonosítani, de azt tudjuk, hogy az írástudó, ha készített is magyar átíratot, nem emelte át a magyar szövegbe. Lázs azt feltételezi, hogy két külön szerző van, s a latin szöveg szerzője magyar anyanyelvű. Feltételezése szerint, ha mást nem is, egy magyar forma nem pontos és nem egészen teljes applikációját megfigyelhetjük a *Szent László-ének* latin soraiban. Azaz, lehetséges, hogy magyar anyanyelvű írta a latin szöveget.

Ahhoz, hogy a latin éneknek az eddigi szekunder irodalom alapján experimentális formai jegyeit azonosítsuk, mint kulturálisan vagy nyelvhasználatból fakadó „magyar” vonásokat, az éneket érdemes elhelyeznünk műfajtörténetileg. Azaz arra a kérdésre keressük a választ, hogy írnak-e ilyen verseléssel hasonló éneket máshol, a latinul verselő kortárs Európában. Bartók Zsófia Ágnes és Bognár Péter a két szöveget más-más műfajuként határozzák meg.¹⁶ Egészen más szövegváltozatokként kezelik a két szöveget, s a Peer-kódexben levő változatot kegyeleti éneknek, a Gyöngyösi kódex szövegváltozatát pedig heroikusnak tekintik. Itt válik rendkívül fontossá Ács Pál frissen megjelent tanulmánya identifikál egy műfajt, mely ezeket az aspektusokat ötvözi; Ács Pál szerint a *Szent László-ének* létrejötté és úzusa a Váradi zárandokkultúrához köthető.¹⁷ A *Szent László-ének* „zárandokének” ám azt is fontos megismernünk, hogy pontosan milyen „énekel” van dolgunk. Ács Szent László személyét, s a róla írt éneket a hőskultusz irányából közelíti meg, és kiemel olyan megválaszolatlan kérdéseket, melyek mellett az eredetiségkérdés irányába tartva, talán elhaladtunk; a *Szent László ének* meglepő műfaji jegyeit. A Szent László ének hagiografikus. A zárandokok jelenléte, a szent testéből szivárgó olaj „olaj származik szent koporsódból,” Szent László tisztaságának, s Szűz Máriával létező asszociációjának hangsúlyozása, mind egy hagiográfia elvárt komponensei. Ács szerint Szent László nem csak szent, hanem hős király is. A versben úgy

¹⁴ LÁZS 2015 i. m. 236. Ráadásul lehetséges, hogy a „nomine” és „avi” szavak között kiesik egy magánhangzó énekben avagy beszédben.

¹⁵ LÁZS 2015 i. m. 237.

¹⁶ BARTÓK, Zsófia Ágnes, BOGNÁR, Péter, *De Sancto Ladislao, The Genres of the Two Variants = The Poetics of Multilingualism*, ed. Patrizia Noel Aziz Hanna, Levente Seláf, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2017 (Poetica et Metrica, 2), 7–21.

¹⁷ ÁCS, Pál (2022) *A Szent László-ének mint zárandokének = De Sancto Ladislao – As Pilgrim's Song*. MAGYAR KÖNYVSZEMLE : A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT ÉS AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA, 138 (2). pp. 149-175.

jelenik meg mint a Miles Christi fogalom megtestesítése, aki „Jézus Krisztusnak nyomdoka követi”, és a kortárs irodalomban „megszámlálhatatlan művészeti és tárgyi emlék, monda, hiedelem fűződik alakjához, középkori és kora újkori ábrázolásainak külön fejezetet szentel a művészettörténet” (1-2).¹⁸ Ács Pál arra a konklúzióra jut, hogy a *Szent László ének* „zarándokének, s ez a besorolás sok szempontból segít elhelyezni a szöveget. A zarándoklat egy igen partikuláris felhasználása egy szövegnek: alkalmi költészetté teszi, mely egy igen tág, de azonosítható szövegekből álló csoportba helyezi. A műfaji meghatározás, és alkalmiság determinálása által Ács azt is megállapítja, hogy valószínűleg a Latin az elsődleges, és a magyar szöveg egyfajta tolmácsolás, mint más nyelvemlékeinknél, liturgikus célból. Ács Pál tanulmányában a versforma kérdése megválaszolatlanul marad. Ha folytatnánk a versritmus elemzését más szövegek fényében, itt abba a kellemetlen ténybe ütközünk, hogy bár vannak más latin-népnyelvű bilingvis, vallásos énekek Európában, akár olyanok melyek zarándokhelyekkel vagy keresztútjárással asszociáltak, azaz zarándokénekek; erről összehasonlító tanulmány még nem készült.¹⁹

II. A Középkori Kéziratok többnyelvűsége

A középkori Európa nyelvi viszonyai már hosszabb ideje élveznek kitüntetett kutatói figyelmet. Ám idén, 2022-ben jelent meg Máire Ní Mhaonaigh and Michael Clarke, *Medieval Multilingual Manuscripts* című kötete, mely többnyelvű kéziratok textológiai vizsgálata által közelíti meg a kérdést.²⁰ A kötetben Mhaonaigh és Clarke tizenkét esettanulmányt közölnek, Japántól Írorszáig. A kötet egyrészt ünnepli a nyelvek pergamenen és papíron tetten ért találkozását és interakcióját, ugyanakkor kifejt egy olyan metodológiai problémát, amely szinte tudattalanul működik bennünk, amikor középkori kéziratokkal foglalkozunk, vagy korai nyelvemlékeket vizsgálunk.²¹ Mhaonaigh és Clarke szavaiban „... the essence of the life and creativity of medieval languages lay in fluidity and contact. The demarcation of manuscript studies within single-language academic disciplines has often obscured this reality. A manuscript might, for example, be made famous as the conduit in which an earlier text in a learned language was transmitted to posterity; or it might be prized for glosses and marginalia representing early evidence for the beginnings of a new literature couched in the spoken vernacular of its makers.”²²

„... a középkori nyelvek életének és kreativitásának lényege a folyékonyságban és az érintkezésben rejlik. A kéziratstudományok egynyelvű tudományágakra történő elhatárolása gyakran elfedte ezt a valóságot. Egy kézirat például híressé válhat, mint a csatorna, amelyen keresztül egy korábbi, tanult nyelven írt szöveget továbbítottak az utókornak; van olyan, amit pedig a glosszái és széljegyzetei miatt becsülnek, mert azok egy új irodalom kezdeteinek korai bizonyítékait jelentik, a készítőik beszélt népnyelvén megfogalmazva.”²³

Amikor középkori kéziratokat olvasunk, olykor szinte izolációban foglalkozunk *kézírólag* a népnyelvi szöveggel.²⁴ Elménkben szövegekre bontjuk a kötet fizikai mivoltát. Clark és Mhaonaigh szerint a középkori többnyelvű kéziratok efféle kezelése nem tükrözi a kéziratok

¹⁸ ÁCS 2022 i.m. 149-150.

¹⁹ Ez a tanulmány egyenlőre hasonló módon kétnyelvű megoldásokat megjelenítő kéziratok nyomában van. Ám a jövőben kifejezetten izgalmas lenne Európa irodalmaiban felkutatni, hogy a latin *Szent László-ének* metrumának egyedi mivolta ténylegesen egyedi-e, s hogy vannak-e olyan szövegek amelyek valamelyest hasonló metrikájúak, s esetleg kontaktusban lehettek a *Szent László-énekekkel*.

²⁰ MHAONAIGH, Máire Ní ; CLARKE, Michael. *Medieval Multilingual Manuscripts*. Berlin: De Gruyter, 2022. *Studies in Manuscript Cultures*.

²¹ Bloemendal, Jan. *Bilingual Europe : Latin and Vernacular Cultures, Examples of Bilingualism and Multilingualism C. 1300-1800*. Brill's Studies in Intellectual History ; Volume 239. Leiden ; Boston, 2015.

²², pp. 7-8

²³ Saját fordításom.

²⁴ A kézirattal történő efféle interakciónak is lehetnek praktikus okai; sőt elengedhetetlenek az oktatásban, ám jelenleg nem a gimnazisták és ifjú egyetemi hallgatók módszertani sajátosságait vizsgáljuk, hanem ezen korai szövegek körül létező tudományos diskurzusról van szó.

általános valóságát. Ráadásul az „egynyelvű” vizsgálódási kerettel annak a nyelvi valóságnak egy leképződését ignoráljuk, amelyben az általunk kiemelten vizsgált szöveg létrejött. A magyarul fennmaradt legősibb szövegek, a *Halotti Beszéd és Könyörgés*, *Ómagyar Mária-síralom*, *Gyulafehérvári Sorok* és a *Königsbergi Töredék* kivétel nélkül Latin főnyelvű kódexekben maradtak ránk.²⁵ Sőt, ha egy lépéssel tovább megyünk, ezek a szövegek mind explicit kapcsolatban állnak egy másik nyelvű szöveggel. A *Halotti Beszéd* nem fordítása az előtte leírt latin sermo-nak, bár a *Könyörgés* nagyobb hasonlóságot mutat az előtte található latin könyörgéshez. Az *Ómagyar Mária-síralom* (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNy 79 f. 134v) megfogalmazásában használt latin *planctus* a 199. rektó oldalon található a Leuveni kódexben. A *Gyulafehérvári Sorok* a mellettük lévő latin nyelvű disztinkciókat fordítják.²⁶ A Königsbergi töredék pontos textuális relációiról nehéz beszélni, ám Tóth Péter állítása szerint „eredeti formájában ... egy olyan duplaoldal lehetett, amelynek első lapja mindkét oldalán magyar szöveget, második lapja elején magyar, utána azonban latin szövegek, különböző prédikációvázlatok állhattak”.²⁷ Az egyetlen egy nyelvet rejtő kézirat ritkább jelenség a középkori Európában, mint gondolnánk.

Hogyha figyelembe vesszük a középkori Európa beszélő és író népességét 1400 körül, akkor ez nem kifejezetten meglepő. Ahhoz, hogy valaki olvasni megtanuljon, latinul tanult meg olvasni.²⁸ A magyarországi iskolák, melyek mindenképpen káptalanokhoz voltak kötve, ha nem rendházakhoz, szintén a latin zsoltárokon tanították az írást és olvasást.²⁹ Thomas Hinton szavait alkalmazva "From at least the 12th to the 14th centuries medieval authors and intellectuals were operating in a diglossic situation, where Latin and the vernaculars were clearly demarcated"; „Legalább a 12. és a 14. század között a középkori szerzők és értelmiségiek diglosszikus helyzetben működtek, ahol a latin és a népnyelv világosan elhatárolódott egymástól.”³⁰ Hinton a „diglosszia” fogalmát úgy határozza meg, mint két nyelvi idióma szimultán használatát, amelyben a két idióma presztízisének szintje eltér. Továbbá, Hinton kihangsúlyozza, hogy a Latinitás elsajátítása a népnyelv és a Latin közötti interakciót igényel.³¹

Röviden összefoglalva, a 14-15. századi Európában az egy nyelven értekező írástudó nem egy prototípikus jelenség.³² A kétnyelvű kéziratok és ezeken belül a kétnyelvű vagy akár több nyelvű megoldásokat alkalmazó szövegek elterjedtek voltak a középkori Európában.³³ Vannak az Európai irodalomban olyan kétnyelvű szövegek, amelyekről tudjuk, hogy kétnyelvű formájukban keringtek, s melyek eredendően két nyelven lettek leírva, megfogalmazva. Sőt, a *Szent László-ének* műfaji sajátosságai nem függetlenek a kompozíciójától. Vannak olyan kétnyelvű szövegek,

²⁵ VIZKELETY András és VEKERDI József; Az Ómagyar Mária-síralom és a Planctus ante nescia rokon versszakainak összevetése) = Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. [Egyetemi segédkönyv], főszerk.: TARNAI Andor. 1. Középkor, 1000–1530, szerk.: MADAS Edit, a régi magyar szövegek átírásában közrem.: SZABÓ T. Ádám, Budapest, Tankönyvkiadó, 1991, 320–326.

²⁶ TÓTH Péter: „Látjátok feleim...” A Königsbergi Töredék és Szalagjai újabb vizsgálata, in MADAS EDIT, *Magyar nyelvmélekek a kezdetektől a 16. század elejéig*, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2009. október 29 – 2010. február 28. Budapest, 2009.

²⁷ http://nyelvmélekek.oszk.hu/ism/koenigsbergi_toeredek_es_szalagjai

²⁸ A Latinatus-á és Psalteratus-á válás folyamatáról a Bencés házakban lásd TOSWELL, M. J. *The Anglo-Saxon psalter*, Turnhout, Brepols 2014, 4.

²⁹ TARNAI Andor, *A magyar nyelvet írni kezdők*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 10-17. Tarnai Andor kifejezetten kiemeli az udvar szerepét az irodalmi műveltségben, illetve annak a hiányát más terekben, ahol tényleg csak a zsoltárokat tanították.

³⁰ HINTON, T. „Translation, Authority, and the Valorization of the Vernacular“ = J. Beer szerk. *Companion to Medieval Translation*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2019, 97-106.

³¹ HINTON, T. 2019, i.m. 98-99.

³² A prototípus kognitív nyelvészeti fogalmával élve, Langacker avagy Tolcsvai nyomán: az egynyelvű írástudó a MADÁR kategóriájában egy pingvin. TOLCSVAI NAGY Gábor: *Bevetetés a kognitív nyelvészetbe*, Budapest, Osiris tankönyvek, 2013, 94.

³³ A „középkor” egy körül-belül 1000 éves periódust jelöl, ám példánk a periódus egészen széles tartományából származnak, a nagyon korai középkor kivételével

melyek vallási irodalomnak tekinthetők, az egyházhoz köthetők, ám legalább extraliturrikusak, vagy olykor világi célú és felhasználású egyházi szövegek. Sőt, vannak olyan szövegek, amelyekre mindez igaz, ezen kívül egy bizonyos népnek egy szentjét dicsérik. Az efféle szövegek létezése azt engedi feltételeznünk, hogy a *Szent László-ének* szimultán kompozíciója egy lehetőség. Bár minden népnyelv más, az 1400-as évek Európájában a népnyelek és a Latin viszonya igenis egy közös mátrixot képez.³⁴ Mind a középkori Magyarország, mind a középkori Anglia legalább diglosszikus régióknak tekinthetők.³⁵ Ha nem is a laikus ember számára, azok, akik tudtak mind a két nyelven írni olvasni és esetleg beszélni is, egy kétnyelvű valóságot tapasztaltak meg mindennapjaikban, amelynek a pergamenen történő megképződése nem lehet teljesen meglepő. Márpedig hogyha a Latin, mint lingua franca, és a népnyelv közötti viszony Európa különböző területein szinte univerzális, és Európában máshol írnak parallel kompozíciókat Latinul és népnyelven, akkor nem lehet az ilyen kompozíciók lehetőségét bizonyossággal kizárni a magyar irodalom tekintetében. Minden esetre, meg tudunk ismerni, összehasonlítás céljából ilyen szövegeket.

Kétnyelvű kéziratos szövegek a Brit szigetek középkorából

A 15. századi magyar népnyelvi irodalom kéziratos forrásai nem olyan dúsak, hogy megfelelő összehasonlítási alapot alkotnának. A *László-ének* különleges marad, egyedülálló kompozíció, nincsen más olyan vers mely a világi és egyházi tematikát egyszerre jeleníti meg, magyarul és latinul. Bár nem biztos, hogy bölcs főleg a mennyiségi tényező miatt összehasonlítási alapot keresni, több adatpontra van szükségünk.³⁶ Fontos tisztázni azt, hogy a *László ének* ránk maradt kézirati sajátosságai egyedülállóak-e a középkori Európa irodalmában, avagy vannak más kétnyelvű szövegek, amelyekben a szöveg Latin és népnyelvi változata egymás mellett szerepel a kéziratban. S hogyha vannak, tudjuk-e ezekről a kéziratokról bizonyítani, hogy szimultán jött létre a két nyelven a szöveg, avagy minden esetben van egy eredeti és egy fordítás?

A Brit szigetek irodalmának ebből a periódusból (15. század) fennmaradt anyaga olyan gazdag, hogy jócskán maradtak feldolgozatlan kéziratok, még a British Library katalógusában is.³⁷ Ebben a tanulmányban nincs lehetőség minden releváns és lehetséges kézirat összevetésére, mely megvilágítaná a *László ének* kézirati kontextusát. Ezen kívül, ez a tanulmány nem feltételezi, hogy ezek a kéziratok, avagy lejegyzőik valaha bárminemű kontaktusban lettek volna egymással. Ám amikor egy szövegben két nyelvnek az együttlétét kutatjuk, a pergamen, avagy papírlap felületén és a mindennapi életben, és összehasonlítjuk egy másik szöveggel, amely szintén két nyelvnek a jelenlétét foglalja magába, célravezető, hogyha a nyelvi relációk hasonlóak. Azaz, hogyha a szövegen kívül létező nyelvi állapotok hasonlóságot mutatnak; hiszen ez az extra-textuális interakció vezet olyan szövegekhez, amelyek kétnyelvűek, és ennek a tényezői befolyásolják hogy milyen a kölcsönös viszonya a népnyelvi és latin szövegnek az oldalon. Bár nincsenek tökéletes megegyezések, Anglia területén a 15. században domináns népnyelv az angol, míg a Latin egy egyházi, diplomáciai és tudományos lingua franca-ként szolgál; akárcsak a 11. századi Írországból, ahol viszont a Latin mellett az ír a domináns népnyelv.³⁸ Ugyanez nem mondható el a 11-12. századi Angliáról vagy a 13-14-15. századi Írországról.

³⁴

³⁵ Kettőnél igazából több nyelv is jelen van, a hospesek és a nem magyar őslakosok jóvoltából; a Brit szigetekeken sem csak egy népnyelv van.

³⁶ Bár a 15. Századra már több kétnyelvű töredékünk van, ezek egyszerűbb szövegeknek, például a „Miatyánk“, avagy az „Üdvözlégy Mária“ alkalmi fordításai. GINTLI Tibor, szerk. *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2015. <https://mersz.hu/hivatkozas/mirotod_s1.5.1_p2/#mirotod_s1.5.1_p2> Utolsó hozzáférés : 2022. 11. 01].

³⁷ Nem teljes feldolgozatlanságról van szó. A katalógusok rendkívüli szakmai igényességgel vannak elkészítve mind a Bodleian mind a British Library munkatársai által, valamint a kéziratok utókornak történő megóvása szempontjából mikrofilm faksimile mindig készül róluk. A kritikai kiadások, megbízható átiratok, faksimile kiadások avagy digitális fényképek készítése azonban folyamatban levő munka.

³⁸

A kétnyelvű, úgynevezett makaronikus énekek nem ritkák a középfangol irodalomban. Bár a DIMEV, teljes nevén *Digital Index of Middle English Verse* szövegei nincsenek egy-, két-, avagy többnyelvű természetük szerint kategorizálva, és az adatbázisban nem is lehet annak alapján keresést végrehajtani, hogy jelen van-e bármely más nyelv, mégis itt találhatjuk meg a szövegeket és előfordulásait a legnagyobb biztonsággal.³⁹ A Bury St. Edmunds-i bencés apátságban előállított, circa 1400-ra datálható *London, British Library, Sloane 2593*, kéziratban népnyelvű és latin- középfangol kétnyelvű énekkel találkozhatunk.⁴⁰ A *Sloane 2593*-as kézirat pontos kortárs használatáról több elmélet is van, ám az bizonyos hogy liturgikus és extra-liturgikus énekek vannak jelen, amelyeket ténylegesen énekeltek.⁴¹ A „Mary mother meek and mild” (DIMEV 3427- IMEV 2113- NIMEV 2113) kezdetű ének a kézirat tizedik rektó oldalán található.⁴² Ám az énekben nem ugyanaz van leírva középfangolul és latinul; a latin sorok inkább hangsúlyozzák a középfangol szöveget. Amikor egy ilyen szöveggel találkozunk, axiomatikusan kétnyelvű szerzőt feltételezünk. Nem jut eszünkbe az, hogy a latint és a középfangolt más személy írta volna.⁴³ Egyértelmű számunkra, hogy *létezik olyan személy*, aki versében középfangolul és latinul is ír. A *Sloane 2593* kéziratban több hasonlóan szerkesztett, váltakozó nyelvű sorokkal rendelkező éneket találhatunk. A papír kódex 70 éneket és örömeéneket tartalmaz, melyből igen sok kétnyelvű.⁴⁴ Fontos az, hogy az énekek eltérő mértékű kétnyelvű megoldásokat tartalmaznak. A negyedik oldal jobb és hátoldalán (f. 4-4v) található az „Adam our father was in bliss” egy tíz versszakos ének az ótestamentum prófétáiról. Fontos, hogy ebben a versben a cauda és a „burden” illetve refrén vannak Latinul. A kézirat több kétnyelvű éneke Máriaének, mint a „Blessed be that maid Mary” f. 4v, a „Mary is a lady bryght/ Sche haght a sone of meche myght” kezdetű szöveg (f. 8v). A „Saluator mundi domine” ff.9v-10r, az angyali üdvözlést és üdvörtörténetet röviden összefoglaló ének.⁴⁵ A f. 18v-n található „As I went through a garden green” kezdetű éneknek kizárólag a refrénje van latinul. A ff. 23v-24r oldalakon található „Listeneth lordings both great and small” Canterbury-i Szent Tamást dicsőítő ének, négysoros versszakokkal (aaab) Latin caudával, és refrénnel. A f. 27 hátoldalán kezdődő „A babe is born all of a may / In the salvation of us” szintén négysoros versszakokból áll, melyeket hasonlóan Latin cauda és refrén központosít.

Ezekon kívül vannak olyan énekek, melyeket a Latin nem tagolja, hanem keretezi. Erre remek példa a ff. 17v-18v *Now is the twelfth day I-come* (DIMEV 369) S vannak, ahol címként szolgál mint a f. 10v, *Omnes gentes plaudite*-ben (DIMEV 4253) ; ez egy pohárdal, másfél sor Latinnal.

Az eddigi példák egyetlen kéziratnak az olyan versei, melyben Latin és középfangol sorok találhatóak. A kétnyelvű verseknek azonban végtelen mennyiségű funkciója van, s igen sok kézirat ad nekik otthont. A *London, British Library, Sloane 2593*-as kézirat egyes versei nem kizárólag ebben a kéziratban találhatóak meg; szövegváltozataik, változatlanul kétnyelvű

³⁹ Az adatbázis szerkesztőinek egyik célkitűzése, hogy az igen kiterjedt középfangol lírai korpusz szövegeinek egyes szövegváltozatai egyértelműen megkülönböztethetők legyenek. A DIMEV tartalmaz minden jelenleg ismert, c. 1200-tól 1550-ig készült középfangol verset tartalmazó kéziratot. *The Digital Index of Middle English Verse*, szerk. Linne R Mooney et al., www.dimev.net [utolsó hozzáférés: 2022.11.22.].

⁴⁰ Igen nagy fájdalmunkra a *London, British Library, MS Sloane 2593* csak részben van digitalizálva. A British Library katalógusában rengeteg információt találunk és sok digitalizált oldalt, ám az egész kötet nem elérhető <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=18721&CollID=9&NStart=2593> [Utolsó elérés: 2022.11.22].

⁴¹ Palti, Kathleen 'Synge We Now Alle and Sum': *Three Fifteenth-century Collections of Communal Song*, University College London thesis, 2008. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/15578/3/15578_Vol_1.pdf> [Utolsó hozzáférés: 2022.11.22]

U.ő.: "Singing Women: Lullabies and Carols in Medieval England." *Journal of English and Germanic Philology* 110.3 (2011): 359-82.

⁴² Saupe, Karen, ed. *Middle English Marian Lyrics*. Kalamazoo, MI: Western Michigan University for TEAMS, 1998: 48-9; 176-7.

⁴³ Bár azt olykor feltételezhetjük, hogy a lejegyző sriptor nem volt birtokában mind a két nyelv ismeretének.

⁴⁴ Az „örömeének” az angol „carol” szó fordítása a Angol–magyar egyetemes nagyszótár szerint.

⁴⁵ Edith Rickert, *Ancient English Christmas Carols: 1400-1700* (London: Chatto & Windus, 1914), p. 178./ p. 162-3.

felbontásban, olykor fellelhetőek más kéziratokban is. Például a Sloane kézirat 23. hátoldalán kezdődő „Listeneth lordings both great and small” bevezetőjű vers nyolc versszaka megtalálható a Cambridge, Gonville & Caius College 383/603, 68-69. oldalain, s hét versszaka megtalálható az Oxford, Balliol College 354 kézirat 4762-477. oldalain. A Latin és középangol sorok váltakozása változatlanul jelenik meg a három kéziratban.

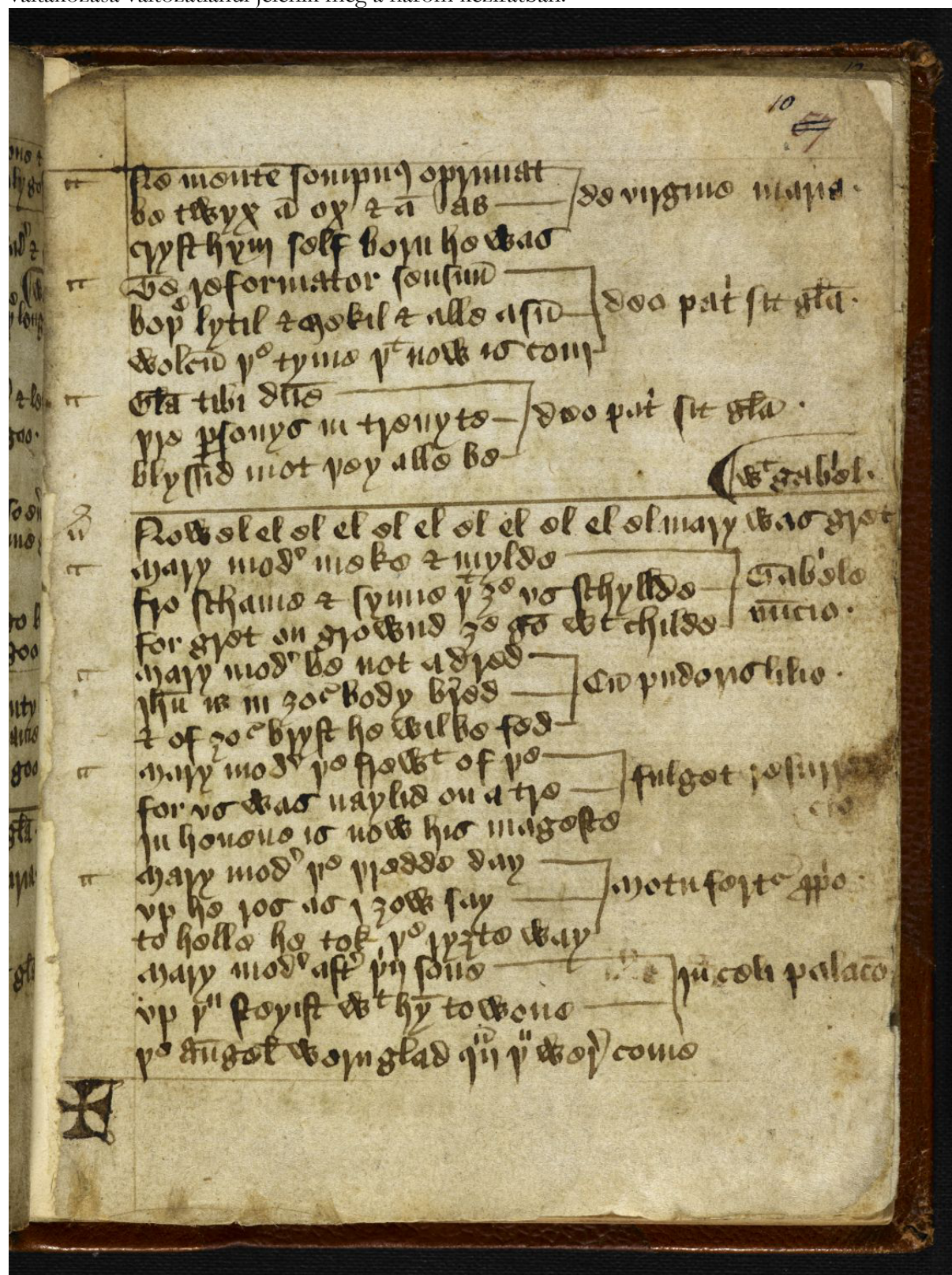

Figure 1: London, British Library MS Soane 2593, f.10r.

Létezik egy olyan közpéangol és Latin nyelvű vers, amelyben a Latin és a népnyelv közötti játék olyan mértékű, hogy a kétnyelvű kézirati megoldásban a maximális integráció megtestesítője.⁴⁶ A British Library, MS Harley 913, fol. 63r oldalán található *Erþ* című vers.

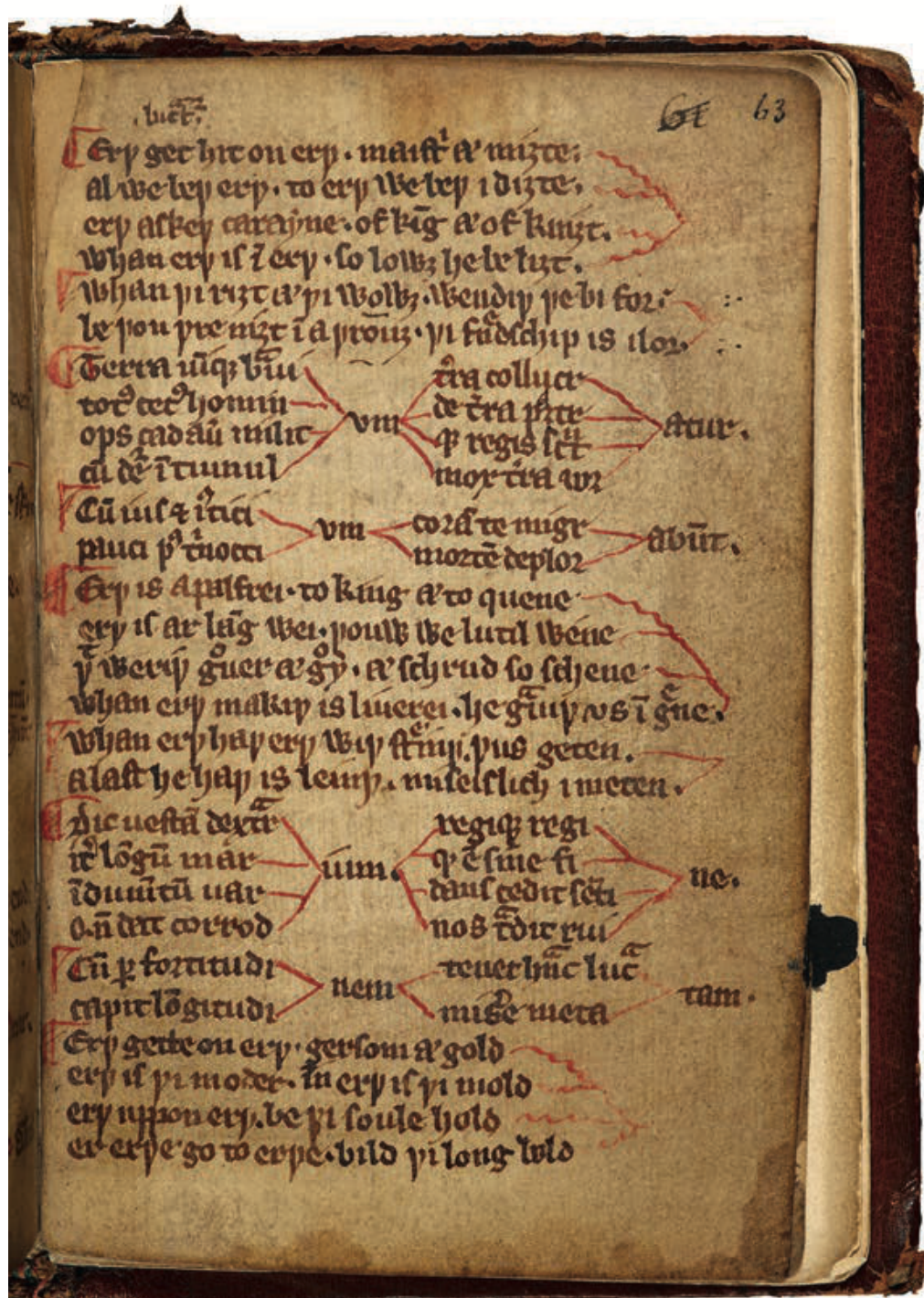

Figure 2: British Library, MS Harley 913, fol. 63r. Original size 140x95mm

⁴⁶ HARRINGTON, Marjorie. "Of Earth You Were Made: Constructing the Bilingual Poem "Erþ" in British Library, MS Harley 913." *Florilegium (Ottawa)* 31 (2014): 105-37.

Ebben az esetben nem kérdéses, hogy az *Erþ* középfangol változata az “eredeti” azaz az jött létre előbb. A 14. Század második negyedéből származó Harley 913 kéziratban a piros zárójelek a középfangol és a latin strófákban egyaránt a végrímetek jelölik; az egyes strófák első és ötödik sorát megelőző piros kézjegyek szintén a vers formai felépítését emelik ki. A latin strófákban a zárójelek és a felfüggesztett szótagok a belső és a végrímet jelzik. Ami a vizuális aspektusnál is érdekesebb az *Erþ* Latin változata, és az a fordítási gyakorlat ami a Harrington által kiadott Harley 913-as szöveghez vezetett.⁴⁷ Az *Erþ* egy elterjedt, igen dús kézirati anyaggal rendelkező vers; jelenleg 21 késő középkori kéziratról illetve sírfeliratról van tudomásunk. Ez a vers általában egy nyelven, középfangolul jelenik meg, ezért joggal tekinthetjük a népnyelvit az “eredetinek”. Vannak olyan kéziratok amelyek egyszerűbb, és rövidebb változatát közvetítik a szövegnek, mint a London, British Library, MS Harley 2253.⁴⁸

Erthe toc of erthe erthe wyth woh;
 Erthe other erthe to the erthe droh;
 Erthe leyde erthe in erthene throh;
 Tho hevede erthe of erthe erthe ynoh.

[Earth took of earth earth with woe;
 Earth another earth to the earth drew;
 Earth laid earth in earthen trough;
 Then had earth of earth earth enough.]⁴⁹

A Harley 913 számú kézirat komplexebb versét az 1. Függelék tartalmazza a modern angol fordítással egyetemben.⁵⁰ Ebben láthatjuk azt, hogy míg a középfangol szöveg kihasználja az *Erþ* szó igen tág szemantikai hálózatát, a Latin fordításban több szót használnak a „föld” fogalom különböző kognitív tartalmainak a jelentésszűkítésére. Az első három versszakban a „terra”, „vesta”, és „humus” latin szavakat alkalmazza a vers írója, majd ugyanígy a következő háromban, bár feltűnik még „Ops”, és a „mundus” szó is. A fordítás, avagy újraírás, több szempontból szabad: a „vesta” nem egy latin szó a földre. Vannak kisebb stilisztikai különbségek a két nyelv változatai között, például Vesta és Ops istennők megjelenítése, akik teljes egészükben hiányoznak a középfangol szövegből. A Latin egy emelkedettebb hangot üt meg, például a 37-38. illetve 42-43. sortól: ¶

„Erþ gethit on erþ. maistri and miȝt.
 al we beþ erþ. to erþ we beþ idiȝte.”

Terra uimque brauivm terra collucrat.
 totus cetus hominvm de terra p[a]tratur”

A középfangol második sora: „Mind föld vagyunk, s a földnek vagyunk készítve”.⁵¹ s nem egészen a Latin „összessége a földi embernek bevégeztek”. A jelentés hasonló, de nem ugyanaz, többek között a „hominum” az megnevezi az embereket, míg az óangol névmás „we” saját magunkra utal. Nem vagyok meggyőződve arról hogy a „patratur” nem inkább „paratur” akart volna lenni, azaz nem másolási hiba-e. A „paratur” az idiȝte egyik jelentését lefedte volna, mint

⁴⁷ HARRINGTON 2014, i.m. 107.

⁴⁸ MURRAY, Hilda. *The Middle English Poem, Erthe upon Erthe*. Early English Text Society (Series). Original Series ; No. 141. London: Published for the Early English Text Society by K. Paul, Trench, Trübner &; Henry Frowde, Oxford University Press, 1911..

⁴⁹ A vers és fordítása: FEIN, ed. and trans., *The Complete Harley 2253 Manuscript*, 2:96-97.

⁵⁰ Az itt közölt fordítás Marjorie Harrington munkája. Marjorie Harrington 2014, i.m. 105-37. Azon esetben ha némileg több idő birtokában lesz eme tanulmány írója, az OTDK-ra a függelékben már magyar fordítás is szerepelhet.

⁵¹ s.v. „idigheten” Middle English Dictionary. Ed. Robert E. Lewis, et al. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1952-2001. Online edition in Middle English Compendium. Ed. Frances McSparran, et al.. Ann Arbor: University of Michigan Library, 2000-2018. <<http://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary/>> [Utolsó hozzáférés: 2022.11.22] Saját fordításom segítségével. A dight, idigheten egy igen tág felhasználású ige.

készít, előkészít. Ám eleve nem olyan nagyon könnyű a mulatságos abbreviációkból összerakni a latint; valamilyen szintű nyelvi kompetencia biztos, hogy kell hozzá.

Ez a vers nem példája a szimultán kompozíciónak, hiszen az *Erþ* többféle középangol változata kering a Latin nélkül is, és előbb jött létre. Az *Erþ* inkább bizonyíték a középkori kétnyelvű íróra, s még annál is inkább a kétnyelvű olvasóra. Ennek a fordításnak ugyanis egyszerre több célja van. A parafrázis által a megértés segítése, esetleg az elmélkedés segítése; de ezen kívül a multság is, az elmésség. Egy ilyen fordítás különböző dolgokat enged feltételeznünk. Azt, hogy a népnyelvet nem volt szükséges precízen lefordítani latinra, s hogy mégis megtették, a népnyelvi szövegnek ferde tükre lett. Nem az a feltételezés, hogy valamelyik olvasó az egyiket olvassa, és a másikat nem. A két szöveg akkor izgalmas, ha összekötve, egymásra reflektálva képes olvasni a kétnyelvű olvasó.

Az Ír Liber Hymnorum

A brit szigetek kétnyelvű verses kéziratai közül számunkra a legrelevánsabb, az ír *Liber Hymnorum* két kézirata. Nem csak azért, mert ír nemzeti szentekről szóló énekeket tartalmaz, példának okáért Colum Cille által szerzett, és Colum Cille-ről szóló énekeket is, hanem mert a Liber Hymnorum kétnyelvű szövegeinek biztosak lehetünk szimultán kompozíciójában.⁵² Bár sokkal korábbi szövegekről van szó, mint a 15. századi *László-ének*, a 11-12. századi Írország nyelvi viszonyait összehasonlíthatjuk a későbbi középkor nyelvi viszonyaival Magyarországon.⁵³ Különösen azért, mert az ír nyelvi helyzet az általunk vizsgált kéziratok megalkotása után nem sokáig marad fenn; 1169-ben megkezdődött Írország Normann inváziója. A 12. század végével az Írországból beszélt népnyelvek palettája kibővült; a hódítók jóvoltából az ír dialektusokkal dominanciáért kezd küzdeni a francia és az angol, valamint megjelenik a walesi és a flamand is.⁵⁴ A két kéziratot, a *Dublin, Trinity College Dublin MS 1441*, és a *Dublin, University College Dublin, Franciscan A2* a 11. században, és a 12. század elején készítették.⁵⁵ Kiadás azonban utoljára 1898-ban készült Bernard és Atkinson jóvoltából. A két kéziratot megfelelően hasonlónak tartották ahhoz, hogy egy szöveget adjanak ki, „edited from the MSS” azaz „a kéziratokból szerkesztve”.⁵⁶ A Liber Hymnorum két kézirata ugyanis majdnem azonos szövegeket tartalmaz, bár a későbbi *Dublin, University College Dublin, Franciscan A2* bővült néhány további kompozícióval, ezen kívül kimarad belőle a *Trinity College*-i kéziratban megtalálható rövidített zsolnároskönyv.⁵⁷ A kiadásban igen nehéz kiigazodni a szövegek sorrendjén, ugyanis a két eltérő kézirat szövegeinek sorrendjét igen kreatívan kombinálták a szerzők, ezen kívül egyáltalán nem fakszimile kiadásról van szó.

⁵² Bár Colum Cille, magyarosan Szent Kolumbán apát volt, nem király, a 6. századi Írország uralkodó dinasztiájába, az Uí Néill-be született.

⁵³ Doyle, Aidan, *A History of the Irish Language*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

⁵⁴ Bár ez egy igen régi szöveg, remek összefoglaló arról az időről amikor megérkezik a Normannok : *The Spoken Languages of Medieval Ireland*, Edmund Curtis, *Studies: An Irish Quarterly Review*, Vol. 8, No. 30 (Jun., 1919), pp. 234-254

⁵⁵ The Library of Trinity College Dublin, Digital Collections; Dublin, Trinity College Dublin MS 1441 : <<https://digitalcollections.tcd.ie/concern/works/tm70n019s?locale=en&page=9>> [Utolsó hozzáférés 2022.11.22.]. Dublin, University College Dublin, Franciscan A2 : Dublin, University College Archives:

<https://codecs.vanhamel.nl/Dublin_University_College_MS_Franciscan_A_2> [Utolsó hozzáférés 2022.11.22.].

⁵⁶ BERNARD, J. H., and ATKINSON, R., *The Irish Liber Hymnorum*, London: Henry Bradshaw Society, (Henry Bradshaw Society vol. 13-14)1898, I iii.

⁵⁷ A két egyetemi könyvtár digitális katalógusa segítségével könnyen összevethetjük a kéziratokban a különböző szövegek sorrendjét. Bernard és Atkinson kiadása inkább a Trinity College kézirat sorrendjét követi.

Dublin University College Archives Website: Franciscan A2

<https://codecs.vanhamel.nl/Dublin_University_College_MS_Franciscan_A_2> [Utolsó hozzáférés 2022.11.22]

Trinity College Library Dublin, M&ARL Online Catalogue,

<<https://manuscripts.catalogue.tcd.ie/CalmView/Record.aspx?src=CalmView.Catalog&id=IE+TCD+MS+1441>> [Utolsó hozzáférés 2022.11.22]

Bernard és Atkinson kiadása elválasztja a szövegek Latin és népnyelvi komponenseit; olyannyira, hogy két kötetet hoznak létre.

A *Liber Hymnorum* himnuszok és áhítati szövegek gyűjteménye, ír és latin nyelven. Az ír egyház legkorábbi időszakából több himnuszkönyv is fennmaradt, amelyek közül a másik legjelentősebb a hetedik század végi *Antiphonary of Bangor*. Az *Antiphonary of Bangor* több aspektusában különbözik a *Liber Hymnorum* kéziratától, és kizárólag latinul van. Ám a négy évszázados különbség ellenére, három közös himnusz, négy ének és számos könyörgés jelenik meg mind az *Antiphonary of Bangor*-ban és a *Liber Hymnorum*-ban.⁵⁸ Az *Antiphonary* liturgikus felhasználására egyrészt a kötet hármass felbontására enged következtetni, másrészt az énekek fölött jelölések találhatók. Ezek rubrikációk, melyek kijelölik a zsolozsma részét, ahol bizonyos szövegeknek vagy énekeknek el kellett hangzania, például “ad vespertinam,” vesperáshoz, avagy “post hymnum,” a dicsérőének után, vagy “super Cantemus Domino Glorioso”.⁵⁹ Kathryn Izzo szerint a Bangor-i kéziratban ismerhetjük meg azt a Latin egyházi énekhagyományt, amelynek alapján a *Liber Hymnorum* népnyelvi énekeit megírják.⁶⁰ S hozzá teszi, hogy a népnyelvű egyházi himnusz kivétel, és fontos vele foglalkozni. A két *Liber Hymnorum* kézirat azonban nem eléggé kivétel. Akárcsak a *László-ének*, meg tudjuk állapítani, hogy egy családfához tartoznak, s feltételezett mintapéldányuk keletkezését a korai 11. századra szokták helyezni.⁶¹ Ez azt engedi

⁵⁸ A könyörgés kifejezést annak tág fogalmában használom. Mind zsolozsma, mind mise részeként alkalmazható könyörgések találhatók az *Antiphonary of Bangor* lapjain.

⁵⁹ IZZO, Kathryn Alyssa. *The Old Irish Hymns of the Liber Hymnorum: A Study of Vernacular Hymnody in Medieval Ireland*, 2007, 4-5.

⁶⁰ Izzo: 200, i.m. 119.

⁶¹ M. McNamara, 'The Psalms in the Early Irish Church', (Sheffield, 2000) pp. 77-78;

feltételezni, hogy egészen sok másolata lehetett ennek a szövegnek.

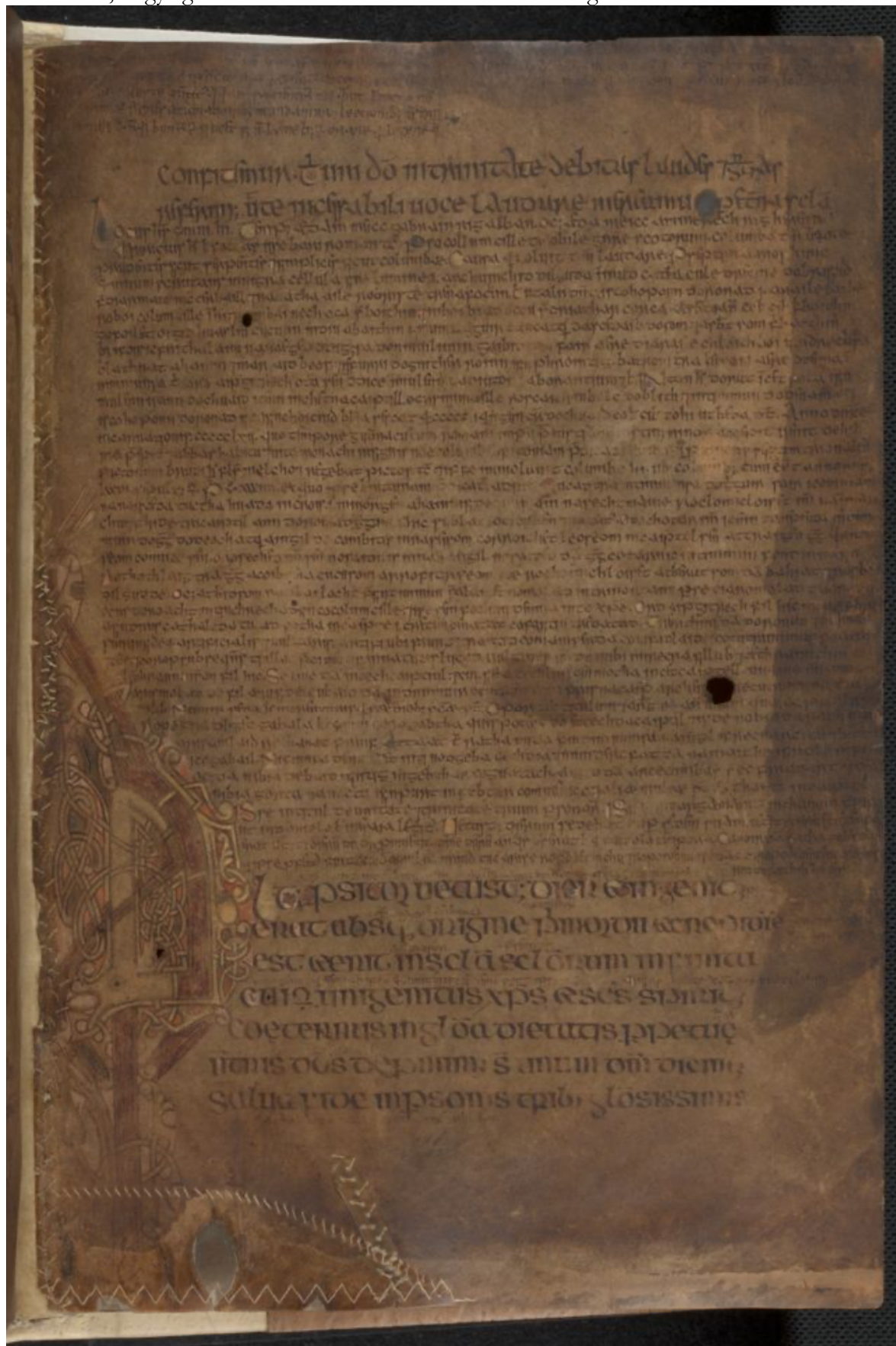

Figure 3 Dublin, Trinity College Dublin MS 1441 fol. 11r

A Liber Hymnorum kéziratának gyűjteménye nincsen liturgikus kategóriákba osztva, s nincs megjelölve hogy mikor kellene egyes szövegeket használni, ahogyan az *Antiphonary of Bangor* szövegeit. Mind a két kéziratot sűrűn annotálták mind latin és írül, így minden egyes szöveget magyarázó jegyzetek és glosszák kísérik. Ennek alapján a katalógusban megjegyzik, hogy a Liber Hymnorum kollekciója inkább antikvárius, semmint énekeskönyv. Nagyon más mint a *Peer-kódex*, melyben temérdek kottát is találunk. A Patricknak, Brigitnek és Colum Cille-nek szentelt himnuszok némelyike (kotta nélkül) a hatodik és hetedik századból származik. A latin szövegek kerekített majuszkulával, míg az ír szövegek szögletes minuszkulával vannak lejegyezve.⁶² Michael Clarke azt feltételezi, hogy „a versek megjelenítéséhez, mint nemzeti spirituális és poétikus kánon” esszenciális a két nyelv „alternáló és virtuálisan összefonódó” interakciója.⁶³ Ennek az interakciónak megjelenésére a kéziratban az *Altus Prosator*-hoz írt bevezetést hozza.⁶⁴ Az alternáció a két nyelv között mondatokon belül történik meg ebben a szövegben. Sőt, ahogyan azt Clarke ki is emeli, a szöveg majdnem minden szintjén: mondatok között, tagmondatok között és azokon belül is. A University College, Dublin-i kézirat például az *Altus Prosator*tal kezdődik; ez egy latin himnusz melyet Szent Kolumba, avagy ír nevén Colum Cile írt.⁶⁵ Ugyanez a szöveg kezdődik a *Dublin, Trinity College Dublin MS 1441* kézirat 11. rektó oldalán, rendkívül hasonló iniciáléval illuminálva. Az *Altus Prosator* feletti, kissé nehezen olvasható szöveg egésze a latin és az ó-ír nyelvet váltakoztatja, ám az írásmód semmiben sem változik a két nyelv között.⁶⁶ Nem csak a makaronikus megoldás meglepő; a 11-12. századi inzuláris kéziratoknál elterjedten, általában a népnyelv minuszkulában kerül lejegyzésre, a latin pedig egy másik írásmóddal, gyakran majuszkulában. A Trinity College kézirat más szövegeinél ez a distinkció fenn is maradt, ám a University College-i kéziratban egységes kézzel vannak írva a két nyelv szavai. A Liber Hymnorum himnuszainak nagy részéhez társítva van egy ilyen makaronikus *prefatio*; amelyben ez az igen aktív kódváltás tapasztalható. Ezeket követi utána például maga a himnusz, latinul vagy ó-ír nyelven.

A Liber Hymnorum bevezető szövegei olyanok, mint a kétnyelvű gondolkodó mentális monológja, írásba öntve.⁶⁷ Igen sok kétnyelvű kézirat, és kétnyelvű szöveg létezik a középkorban, ám ezek a *prefatio*-k makaronikusak, azaz nem telhetett el idő a között hogy a latin szöveget és a népnyelvi szavakat leírták volna.

Az efféle *prefatio*-k után következnek olyan kétnyelvű himnuszok, mint a *Szent László-ének*; nemzeti szentekről, olyan személyekről, akiknek élő kultuszuk és zarándokhelyeik is voltak Írorszában. Például, Colmanus Mac Ui Cluasaigh himnusza, a 5-6 lapokon. Azért hogy illusztráljam a nyelv váltás szegélytelen mivoltát itt mellékelem az ének egy részét.

Cech martir cech dithrubach	cech noeb robai hi ngenmnai
rop sciath dún di-ar n-im degail	rop saiget huan fri demnai.
<u>Regem regum rogamus</u>	<u>in romanus sermonibus</u>
anacht Noe a luchtlach	<u>diluui temporibus</u>
<u>Melchidesech rex Salem</u>	<u>incerto de Semine</u> ⁶⁸

⁶² The Catalogue of Trinity College Library Dublin:

<<https://manuscripts.catalogue.tcd.ie/CalmView/Record.aspx?src=CalmView.Catalog&id=IE+TCD+MS+1441&pos=9%20%3E>> [Utolsó hozzáférés 2022.11.22]. A datálás pontos folyamatát Martin McNamara írja le. MCNAMARA, Martin, *The Psalms in the Early Irish Church* Sheffield, Academic Press, 2000, 77-78.

⁶³ MHAONAIGH, CLARKE 2022, i.m. 119. Saját fordításom.

⁶⁴ MHAONAIGH, CLARKE 2022, i.m. 123. Saját fordításom.

⁶⁵ A tradíció szerint Colum Cile írta. S ha nem is ő lett volna, fontos hogy a szöveg Szent Kolumbával, a 6. századi ír és skót misszió szent püspökével van asszociálva, aki az Iona szigi monostort megalapította.

⁶⁶ BERNARD, J. H., and ATKINSON 1898, I. 108.

⁶⁷ BORBÉLY Anna Kétnyelvűség és többnyelvűség.=Kiefer Ferenc (szerk.), *A magyar nyelv kézikönyve*, Budapest: Akadémiai Kiadó. 2003, 361-380.)

⁶⁸ BERNARD, J. H., and ATKINSON 1898, I.27.

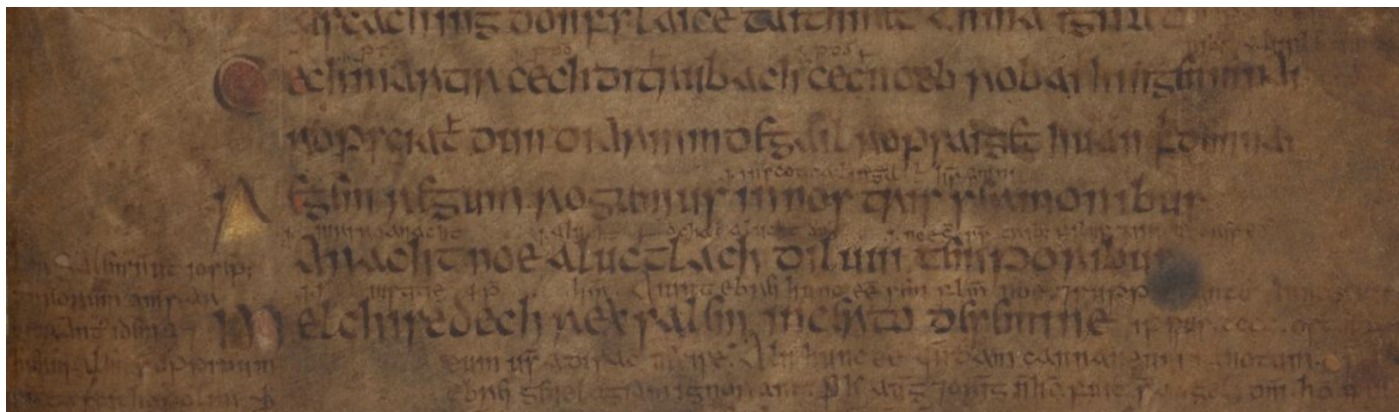

Figure 4 Dublin, Trinity College Dublin MS 1441 fol. 5r

Újfent Bernard és Atkinsonra támaszkodva, lefordítottam ezeket a sorokat.⁶⁹

Minden mártír, minden remete, minden szent ki tisztaságban élt
 Legyen nekünk védő pajzsunk, legyen küldött nyilunk a démonok ellen
 Királyok királya kérünk római szavakban
 Ki megmentette Noét és társait az özönvíz idején
 Melchizedech Szálem bizonytalan származású királya,

Bár nem ugyanazt mondja el latinul és népnyelven, az ír és latin sorok váltakoznak. Ezen kívül, a szöveg latinul és ó-írül glosszírozva van; biztosítva, hogy minden oldalról megértsék azt az olvasói. A *László-ének* versszakai ugyanazt írják le míg Colmanus Mac Ui Cluasaigh himnusza csak strukturális párhuzamként szolgál. Hasonlóan váltanak benne a sorok végén népnyelvből latinra, majd pedig vissza, akárcsak a *Peer kódex* lapjain. A szignifikáns különbség az, hogy az ír himnuszról nehéz lenne elhinnünk, hogy két külön személy fordította; az előtte álló makaronikus szöveg ezt erősen valószínűtlenné teszi.

Konklúzió

Nem állíthatom, hogy a *Szent László-ének* strukturális megoldásai tökéletes párhuzamot képeznének a *Liber Hymnorum* bármely szövegével. Az ír himnuszoskönyv többi énekével is hasznos lesz a jövőben összehasonlítani a *Szent László-ének* sorait. Ám jelen pillanatban szolgáljon a fenti két eset emlékeztetőül a kétnyelvű valóság tapasztalásról, mint annak írott reprezentációja. A *Szent László-éneket*, hogyha elhelyezzük ebben a napjában több nyelven író és olvasó európai kontextusban, akkor valószínűtlenné válik az eredetiség kérdésfeltevésének eddigi iránya. A tudományos konszenzus hiánya abban, hogy melyik szöveg másolja a másikat nem véletlen. Vekerdi egy szerzős elmélete, abban az esetben hogyha elfogadjuk, hogy a szerző kétnyelvű, és kétnyelvű körülmények közt folytat intellektuális tevékenységet, mindinkább a szimultán kompozícióra enged következtetni. A *László ének* nem egy makaronikus szöveg; azaz ez nem azt jelenti, hogy valamelyik szöveg nem ténylegesen előbb került volna leírásra, a két szöveg tényleges létrejötte nem volt független egymástól. Eleve kétnyelvű kompozícióban, egyházi, zárandoki felhasználásra hozta létre a szöveget annak megalkotója. Természetesen ezt bebizonyítani a fenti példák még nem elégségesek. Amit azonban meríthetünk belőlük, az egy alternatív megfogalmazása a *Szent László-éneknek*. A *Szent László-ének* kétnyelvű szöveg, és ezzel a korabeli Európában nincs egyedül.

⁶⁹ BERNARD, J. H., and ATKINSON 1898, II. 14.

Bibliográfia

Elsődleges források

Peer-kódex, A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel, szerk. Kacs Kovics-Reményi Andrea, Oszkó Beatrix, Bp., Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi Magyar Kódexek, 25), 154r–163r; Németh Dániel, *A Peer-kódex és töredéke, Újabb kérdések és válaszok a Peer-kódex keletkezéséről*, Bp., Magyarságtudományi Intézet, 2021. Erre a könyvre Terbe Erika hívta fel a figyelmemet.

Gyöngyösi kódex, Az 1500-as évek elejéről, A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel, szerk. Dörmötör Adrienne, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 2001 (Régi Magyar Kódexek, 27), 1r–1v.
http://nyelvemlekek.oszk.hu/ism/koenigsbergi_toeredek_es_szalagjai

Dublin, Trinity College Dublin MS 1441 :
<<https://digitalcollections.tcd.ie/concern/works/tm70n019s?locale=en&page=9>>

Dublin, University College Dublin, Franciscan A2
<https://codex.vanhamel.nl/Dublin_University_College_MS_Franciscan_A_2>

British Library, MS Harley 913, fols. 62r-63v
< https://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Harley_MS_913 >

Másodlagos források

ÁCS, Pál (2022) *A Szent László-ének mint zarándokének = De Sancto Ladislao – As Pilgrim's Song*. MAGYAR KÖNYVSZEMLE : A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT ÉS AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA, 138 (2). pp. 149-175.

BARTÓK Zsófia Ágnes–BOGNÁR Péter 2017. De Sancto Ladislao: The Genres of the Two Variants In: *The Poetics of Multilingualism: La Poétique du plurilinguisme*, szerk. Patrizia Noel Aziz Hanna, Seláf Levente. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge. 7–21.

BERNARD, J. H., and ATKINSON, R., *The Irish Liber Hymnorum*, London: Henry Bradshaw Society, (Henry Bradshaw Society vol. 13-14)1898, iii.

BORBÉLY Anna Kétnyelvűség és többnyelvűség.=Kiefer Ferenc (szerk.), *A magyar nyelv kézikönyve*, Budapest: Akadémiai Kiadó. 2003, 361-380.)

IZZO, Kathryn Alyssa. *The Old Irish Hymns of the Liber Hymnorum: A Study of Vernacular Hymnody in Medieval Ireland*, 2007, 4-5.

BLOEMENDAL, Jan. *Bilingual Europe : Latin and Vernacular Cultures, Examples of Bilingualism and Multilingualism C. 1300-1800*. Brill's Studies in Intellectual History ; Volume 239. Leiden ; Boston, 2015.

BOGNÁR Péter, HORVÁTH Iván, *A magyar világi költészet kezdetei [Első részlet a kéziratból.] = Magyar irodalomtörténet*, szerk. Horváth Iván, Balázs Mihály, Bartók Zsófia Ágnes, Margócsy

István, Bp., Gépeskönyv, <2020–2021. <https://f-book.com/mi/index.php?chapter=B211BOHOAMA1>>

FEIN, Susanna, szerk. és ford., *The Complete Harley 2253 Manuscript*, Kalamazoo, Michigan, (Middle English Texts) 2014.

GERÉZDI Rabán, *A magyar világi líra kezdetei*, Bp., 1962 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 7), 135;

GINTLI Tibor, szerk. *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2015. <https://mersz.hu/hivatkozas/mirot_s1.5.1_p2/#mirot_s1.5.1_p2>

HARRINGTON, Marjorie. "Of Earth You Were Made: Constructing the Bilingual Poem "Erp" in British Library, MS Harley 913." *Florilegium (Ottawa)* 31 (2014): 105-37.

HINTON, T. „Translation, Authority, and the Valorization of the Vernacular“ = J. Beer szerk. *Companion to Medieval Translation*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2019, 97-106.

HORVÁTH Iván, *Szent László-ének – Salve benigne rex Ladislai = „Látjátok feleim”, Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28.*, szerk. Madas Edit, Bp., OSZK, 2009, 143-148.

HORVÁTH, Iván (2013), *De Sancto Ladislao: 1464: Mátyás kancelláriai reformja* [De Sancto Ladislao: 1464: Matthias's reform of the chancellery]. ([http:// villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12373](http://villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12373); 18 August 2014.)

LÁZS Sándor, *Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban, Függelékül a Szent László-ének kétnyelvűségéhez és használatához* = *Magyar Könyvszemle*, 127(2011), 443.

LEWIS, Robert E., et al., szerk., *Middle English Dictionary*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1952-2001. Online edition in Middle English Compendium. Ed. Frances McSparran, et al.. Ann Arbor: University of Michigan Library, 2000-2018. <[http:// quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary/](http://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary/)>

MADAS Edit, szerk, *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez, Középkor.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.

MADAS EDIT, *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2009. október 29 – 2010. február 28.* Budapest, 2009.

MCMAMARA, Martin, *The Psalms in the Early Irish Church* Sheffield, Academic Press, 2000.

MEZEY László, *PALEOGRÁFIA: A latin írás története, Könyv- és oklevélpaleográfiai áttekintés*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1964.

MHAONAIGH, Máire Ní ; CLARKE, Michael. *Medieval Multilingual Manuscripts*. Berlin: De Gruyter, 2022. (Studies in Manuscript Cultures)

MOONEY Linne R et al., *The Digital Index of Middle English Verse*, szerk. www.dimev.net [utolsó hozzáférés: 2022.11.22.].

MURRAY, Hilda. *The Middle English Poem, Erthe upon Erthe*. Early English Text Society (Series). Original Series ; No. 141. London: Published for the Early English Text Society by K. Paul, Trench, Trübner &; Henry Frowde, Oxford University Press, 1911.

NORBERG. Dag An Introduction to the Study of Medieval Latin Versification, Catholic University of America Press, 2012. 58-79.

PALTI, Kathleen '*Synge We Now Alle and Sum*': *Three Fifteenth-century Collections of Communal Song*, University College London thesis, 2008.
<https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/15578/3/15578_Vol_I.pdf> [Utolsó hozzáférés: 2022.11.22]

PALTI, Kathleen "Singing Women: Lullabies and Carols in Medieval England." *Journal of English and Germanic Philology* 110.3 (2011): 359-82.

RICKERT, Edith, *Ancient English Christmas Carols: 1400-1700* (London: Chatto & Windus, 1914), . 162-178.

ROBERTS Jane, *Guide to Scripts used in English Writings up to 1500* (London: British Library, 2005), no. 40.

SAUPE, Karen, szerk. Middle English Marian Lyrics. Kalamazoo, MI: Western Michigan University for TEAMS, 1998: 48-9; 176-7.

SZÖVÉRFY, Joseph, *Latin Hymns*, Université catholique de Louvain. Institut d'études médiévales, Turnhout : Brepols, 1989.

TARNAI Andor, *A magyar nyelvet írni kezdők*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

TÓTH Péter: „Látjátok feleim...” A Königsbergi Töredék és Szalagjai újabb vizsgálata,in

VEKERDI József 1979. Szent László-ének. In: A régi magyar vers. Szerk. Komlószi Tíbor. Akadémiai kiadó, Budapest. 11-21.

VEKERDI József, *A Szent László-énekhez* = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 76(1972), 133.

„An Edition and Translation of "Erþ," British Library, MS Harley 913, fols. 62r-63v

The complete Middle English and Latin text of "Erþ" in Harley 913 is edited and translated below.⁷⁰ Spelling, capitalization, and punctuation are preserved; expanded abbreviations are italicized. Rubricated initials are given in bold type. For the stanza layout and bracketing, see Figure 2 above. Throughout the translation, *erþ* and its Latin synonyms (*humus*, *terra*, *vesta*, *mundus*, *ops*, and *area*) are retained to highlight the varied ways the poet and translator use them.

fol 62r-fol 62v

Whan *erþ* haþ *erþ* iwonne wiþ wow
þan *erþ* mai of *erþ* nim hir inow
erþ vp *erþ* falliþ fol frow⁷¹
erþ toward *erþ* delful him drow.
Of *erþ* þou were makid. and mon þou art ilich,
in on *erþ* awaked þe pore and þe riche

Terram per iniuriam cum terra lucratur.
tunc de terra c[o]piam⁷² terra sorciatur.
terra super aream subito frustratur.
Se traxit ad aridam terraque tristatur.
De terra plasmaris es similis virroni.
vna terra pauperes ac dices sunt proni.

Erþ geþ on *erþ*. Wrikkend in Weden.
erþ toward *erþ*. Wormes to feden
erþ beriþ to *erþ*. al is lif deden
When *erþ* is in *erþe*. h[o]⁷³ muntid⁷⁴ þi meden. When *erþ* is in *erþe*. þe rof is on þe chynne.
þan schullen an hundred wormes. Wroten on þe skin

vesta pergit uestibus super uestem vare.
20 artatur et uermibus vesta pastum dare.
ac cum gestis omnibus ad uestam migrare.
cum uesta sit scrobibus quis wlt suspirare.
Cum sit uesta posita doma tangit mentum.
tunc in cute candida verrunt⁷⁵ uermes centum.

25 *Erþ* askiþ *erþ*. and *erþ* hir answerid
Whi *erþ* hatid *erþ*. and *erþ* *erþ* verrid
erþ haþ *erþ* and *erþ* *erþ* teriþ
erþ geeþ on *erþ*. and *erþ* *erþ* berriþ.
of *erþ* þow were bi gun. on *erþ* þou schalt end.

⁷⁰ The text is edited from the manuscript, with reference to Murray, ed., *Erthe upon Erthe*, 1-4, and Turville-Petre, ed., *Poems from BL MS Harley 913*, 87-90. The translation is my own.

⁷¹ Marginal gloss of frow reads "festine," 'swiftly.'

⁷² Emended from "cepia." "

⁷³ Following Turville-Petre, emended from "heo." This is the only instance of *heo*, 'she,' in the manuscript; elsewhere, the scribe uses %oo, %oho, and sso for the third-person singular feminine nominative. Turville-Petre speculates that *heo* is therefore a scribal error for *ho*, 'who.' The resulting rhetorical question is roughly paralleled in l. 22, "quis wlt suspirare"; Turville-Petre, ed., *Poems from BL MS Harley 913*, xxviii, 134.

⁷⁴ Marginal gloss of muntid reads "metitur," 'measures.'

⁷⁵ Marginal gloss of verrunt reads "trahunt," 'drag.'

30 al þat þou in erþ wonne.⁷⁶ to erþ schal hit wend.
Humus humum repetit et responsum datur.
humum quare negligit et humo fruatur.
humus humum porrigit sic et operatur.
Super humum peragit humo quod portatur.
35 Humo sic inciperis ac humo meabis
quod humo quesieris humo totum dabis

Erþ gethit⁷⁷ on erþ. maistri and mi3t.
al we beþ erþ. to erþ we beþ idi3te.
erþ askeþ carayne. of king and of kni3t.
40 Whan erþ is in erþ. so low3 he be li3t.
Whan þi ri3t and þi wow3. wendiþ þe bi for.
be þou þre ni3t in a þrou3. þi frendschip is ilor.

Terra uimque brauivm terra collucrat.
totus cetus hominvm de terra p[a]tratur⁷⁸.
45 ops cadauer militvmque regis scrutatur.
cum detur in tumultvm mox terra voratur.
Cum ius et iusticivm coram te migrabunt.
pauci post trinoccivm mortem deplorabunt.

Erþ is a palfrei. to king and to quene
50 erþ is [a]⁷⁹ lang wei. þouw we lutil wene
þat weriþ grouer and groy. and schrud so schene.
Whan erþ makip is liuerei. he grauiþ vs in grene.
Whan erþ haþ erþ wiþ streinþ. þus geten.
alast he haþ is leinþ. miseislich imeten.

55 Dic uestam dextrarium regique regine.
iter longum marium quod est sine fine.
indumentum uarium dans cedit sentine.
Quando dat corrodium nos tradit ruine.
Cum per fortitudinem tenet hanc lucratam.
60 capit longitudinem misere metatam.

Erþ gette on erþ. gersom and gold
erþ is þi moder. in erþ is þi mold
erþ uppon erþ. be þi soule hold
er erþe go to erþe. bild þi long bold
65 Erþ bilt⁸⁰ castles. and erþe bilt toures.
Whan erþ is on erþe. blak beþ þe boures.

Humus querit plurima super humum bona.
humus est mater tua in qua sumas dona.
anime sis famula super humum prona.
70 domum dei perpetra mundo cum corona.

⁷⁶ Marginal gloss of wonne reads "lucrabis," 'you gained.'

⁷⁷ Marginal gloss of gethit reads "lucratur," 'gains.'

⁷⁸ Emended from "partratur."

⁷⁹ Emended from the manuscript's "ar." Turville-Petre preserves "ar," reading it as 'their' (a west Worcester dialect form), but this does not fit with the first-person plural perspective of the second half-line; Turville-Petre, ed., *Poems from BL MS Harley 913*, 135.

⁸⁰ Marginal gloss of bilt reads "bildip."

Ops turrea edificat ac castra de petra.
quando fatum capiat penora sunt tetra.

þenk man in lond. on þi last ende,
Whar of þou com. and whoder schaltou wend
75 make þe wel at on. wiþ him þat is so hend.
and dred þe of þe dome. lest sin þe schend.
for he is king of blis. and mon of moche mede
þat deliþ þe dai fram niȝt. and leniþ lif and ded.

De fine nouissimo mauors mediteris
80 huc quo ueneris uico dic quo gradieris
miti prudentissimo concordare deris
hesites iudico ne noxa dampneris
Quia rex est glorie dans mensura restat.
mutat noctem de die vitam mortem prestat. Amen

When erþ has won erþ with anguish,
then erþ may take her plenty of erþ.
Erþ upon erþ falls entirely to crumbs:
erþ drew him sorrowfully towards erþ.
Of erþ you were made, and man, you are alike;
In one erþ the poor and the rich grow weak.^{70 81}

When terra enjoys terra through sin,
then terra obtains plenty of terra.
Terra suddenly is crumbled on area.
It drew itself to dry [area] and terra saddens.
From terra you are formed; you are similar to Virro.
Poor and rich are flattened on a single terra.

Erþ goes on erþ walking in garments,
erþ towards erþ to feed worms.
Erþ bears to erþ all his life's deeds.
When erþ is in erþ, who determines your rewards?
When erþ is in erþ, the roof is on the chin:
then a hundred worms shall root in the skin.

Vesta goes with garments above a garment of vair,
and vesta is compelled to give food to worms
and to depart to vesta with all its deeds.
When vesta is in graves, who wants to sigh?
When it is placed in vesta, the roof touches the chin:
then a hundred worms graze on bright skin.

Erþ asks erþ and erþ answered her,
why erþ hated erþ and erþ made use of⁸² erþ. Erþ has erþ and erþ tears⁸³ erþ;

⁸¹ 70 Although “awaked” at first seems to be a form of MED s.v. wa#ken (v.1), ‘to wake’ or ‘to be awake,’ Turville-Petre suggests that it is derived from Old English awacian, ‘to grow weak’; Turville-Petre, ed., *Poems from BL MS Harley 913*, 134. See MED s.v. woken (v.), definition 1a: ‘to become physically weak or feeble; fail, deteriorate.’

⁸² As discussed above, “verrid” could also be rendered as ‘possessed,’ ‘made use of,’ ‘wore away,’ or ‘waged war upon.’ See MED s.v. we#ren (v.1), definition 4b; we#ren (v.2), definition 4; we#ren (v.2), definition 5b; werren (v.1), definition 1f.”

⁸³ My translation as “tears” is drawn from MED s.v. te#ren (v.2). However, as discussed above, “terip” could also be translated as ‘covers with earth’; see MED s.v. ter# en (v.1).

erþ goes on erþ and erþ bears erþ.
Of erþ you were begun; on erþ you shall end. All that you won in erþ will return to erþ.

Humus asks humus and a response is given,
why it neglects humus and enjoys humus.
Humus thus stretches and works humus.
What is brought from humus acts on humus.
Thus on humus you begin and to humus you will go. All that you won on humus, you will give to humus.

Erþ gets victory and dominion on erþ.
We are all erþ, and we are placed in erþ.
Erþ seeks the body of king and knight.
When erþ is in erþ, he is laid so low.
When your virtue and your sin come before you,
If you are in a tomb three nights, your friendship is lost.
Terra gains strength and reward from terra,
The whole union of men is drawn from terra.
Ops seeks the body of knights and of king.
Once it is placed in a tomb, it is soon devoured by terra.
When law and justice will come before you,
few will mourn your death after three nights.

Erþ is a palfrey to king and queen.
Erþ is a long journey, though we little believe it,
who wear gros vair and grey fur and bright clothing.
When erþ makes his livery, he buries us in green.
When erþ has thus gotten erþ with strength,
at last he has his length uncomfortably measured.

Say that vesta is a steed for king and queen,
a long sea voyage which is without end,
lending coloured garments [that] pass into the bilgewater. When it grants an allowance, it hands us over
to ruin. When it holds this [vesta] gained through force,
it grasps a wretchedly measured length.

Erþ earns on erþ money and treasure.
Erþ is your mother; in erþ is your mould.
Erþ upon erþ, be true to your soul.
Before erþ goes to erþ, build your lasting dwelling. Erþ builds castles, and erþ builds towers.
When erþ is in erþ, black are the bowers.

Humus seeks very many goods on humus.
Humus is your mother, from whom you accept gifts. Be a handmaiden subject to your soul on humus.
Create the house of God on mundus with a crown. Ops builds towers and fortresses from stone.
When fate attacks, the storehouses are foul.

Think, man in land, on your last end
where you came from, and where you shall go!
Make yourself one with him who is so gracious
and dread the judgement, lest sin disgrace you,
for he is king of bliss and a man of much reward,
who divides day from night and grants life and death.

Mars, consider your last end —
say whence you have come, to what place you will go!
Dedicate yourself to concord with the gentle, far-seeing one.
Shrink from judgement lest you be found guilty of crime,

for he is king of glory, forever giving measures.
He changes night from day; he furnishes life and death. Amen.